

Hagyományos tájnevek a térképeken

A köztudatban elsősorban a térképeken jelölt tájnevek, földrajzi nevek terjednek el, de térképeink nem jelölnék helyesen minden hagyományos földrajzi nevet, tájnévként is használt megyeneveket, néhány járásnevet, néhány olyan népi tájnevet, amelyek nem jelentenek közgazgatási tájegységet. Ezek éppen olyan hagyományos értékek, mint a népdalok, népszokások, műemlékek. A kérdésben gyakori következetlenségekre akkor figyeltem fel, amikor második szülőföldemet, a mecseki *Hegyhátat*, ezt az élő népi tájnevet geográfusaink egyszerűen elfelejtették. A helytelenségekre több közleményben mutattam rá. A térképek, nem vitajellegű publikációk, csak azzal a névvel jelölhetnek, illetve jelölhetnek valamely tájegységet, amelyet a Földrajzinév Szakbizottság jóváhagyott. Ez pedig nem köteles kívülről kifogásra hallgatni, még ha némely tagjai igazat is adnak a kifogásolónak. Megalapozott helybeli véleményt azonban figyelembe kell venniük.

Előfordult, hogy egy földrajzi objektum hagyományos nevét azért változtatták meg, mert a régi nevét adó egység elvesztette önállóságát. Így például a Soroksári-Dunaág nevét a Bizottság azért változtatta *Ráckeveire* – bizonyára ráckevei kérésnek eleget téve –, mert a Budapesthez csatolt Soroksár elvesztette önállóságát. A Gömör-Tornai-karszt pedig először feltehetően azért lett észak-borsodi, mert erős politikai kifogás alá esett a Bulla Béla és Mendöl Tibor által írt *A Kárpát-medence földrajza* című könyv (1947), amely a történelmi Magyarországról, mint egészről szólt, a régi magyar nevekkel. Utána térképeink, geográfusaink ennek a két, többé-kevésbé határainkon kívülre került megye nevével jelzett területet, az akkori szocialista iparfejlesztés miatt favorizált megye nevével jelölték, noha Borsod eredeti területéből semmi sem tartozik ehhez az újabban – nem kifogásolhatóan – *Aggteleki-karsztnak* nevezett tájhoz. Hunfalvy János 1886-ban Tornai-hegységnek írta, bizonyára azért, mert 1881-ig jóval több tartozott belőle a kis Torna megyéhez, mint Gömörhöz.

Felvetődött, hogy az egykori Gömör és Torna megyék nevét ne csak falunevek, hanem természeti földrajzi egység is megörökíthetné. Erre alkalmas lehetne a Bódvaszilasi-medence Tornainak nevezése, de ettől és az alatta a perkupai szűkület és a szendrőládi vasútállomásnál lévő szűkület között fekvő, határozottan medence jellegű területtől a medence nevet is megtagadták, és a Magyarország Nemzeti Atlaszának (1989) részletes tájneveket mutató 86–87. oldalán csak *Bódva-völgynek* jelölik. Közben a Bódvába torkolló Rakaca-patak kanyonszerűen szűk, hosszú völgyét a felette fekvő tágasabb területtel együtt völgymedencének jelölik, Tornainak pedig a Cserehát egy részét, a Rakaca-patak és az országhatár közötti dombvonulatot, amely túlnyomóan eredetileg borsodi és abaúji föld.

Gömört a nagy Gömöri-medence határainkon belül maradt része, Putnok környéke örökíthetné meg, noha ebben néhány, eredetileg borsodi falu is van. Ezt teszi egy Miskolcon kiadott új autótérkép. Ha ez a Trianon-szindróma miatt nem volt és talán most sem célszerű, a korábban Putnoki-dombságnak nevezett táj lehetne gömöri, de ezt Borsodira változtatták, noha több mint kétharmada eredeti gömöri terület. Borsod megye névadóját, az Edelényhez csatolt *Borsod* falut pedig a vasútállomás nevébe való bevétellel kellene megörökíteni. Helyi kezdeményezés másfél évtizede javasolta, hogy Edelényt egészítsék ki Borsod nevével.

A Gömöri-medencéhez délen csatlakozó Heves-Borsodi-dombságot nem ismerik el hegységnek, noha az *Ökörhegy* (542 m), *Vajdavár* (530 m) és néhány más csúcsa magasabb a Bulla (1962) szerint a hegységes szűkséges 500 m-nél. Különlegessége, a benne álló bükkszent-erzsébeti Nagy-kő, amely egyik legmagasabb, csaknem függőleges sziklafalunk. Geográfusaink közül csak Láng Sándor nevezte – legismertebb csúcsáról – 1949-ben *Vajdavár-hegységnek*, később 1953-ban sajnos *Ózd-Pétervására közötti hegyvidéknek*. Magam turistaként *Óbúkknek* ismertem meg. Ezzel a címmel 1968-ban vázlatos turistatérkép is jelent meg róla. Paládi-Kovács

Attila (1982) szerint – aki néprajzkutatóként sokáig dolgozott ezen a tájon – a helybeliek *Bükk*nek mondják. Magam is azt találtam később, hogy Bükk a helyiek által használt neve. A Bükk útikalauz (1977) *Kisbükk*nek is írja. Az 1967-ben közölt földrajzi tájbeosztás egyik szerzője, Somogyi Sándor (1998) szerint „medence, de egyes részletei jelentős magasságra emelkedtek (Vajdavár 542 m)”. Tartotta magát az 1967-ben közölt tájbeosztáshoz, amely szerint az et-től a hegységtől északra, délre és keletre fekvő, csak magas hágókon át kapcsolódó kis medencék egy medencét alkotnak, tehát az is medence, ami köztük van. Ugyanakkor hegységnek tartják a szomszédos, 87 méterrel alacsonyabb Upponyi-hegységet.

Északkeleti területünk egy másik vitatható nevű tája a *Zempléni-hegység*, amelynek jóval nagyobb része fekszik abaúji, mint zempléni területen. Geológusaink a Zempléni nevet nem fogadják el, hanem a régebbi Eperjes–Tokaji heglánc nevéből vett Tokaj-hegység néven adták ki a táj geológiai térképeit. Jeles kutatója, Pinczés Zoltán professor 1998-ban is Tokaji-hegységnek írta. A Zempléni nevet Cholnoky Jenő professor vetette fel 1936-ban közölt Magyarország földrajzában azzal, hogy „nagyobb és főként értékesebb része igenis Zempléni-ben van”. Nem vette tudomásul az akkor már gyakori, és az 1940-es években általánossá váló *Sátor-hegység* nevet, amelyet először a „Kogutowicz Zsebatlasza az 1922. évre” közölt a Strömpl Gábor által összeállított térképlapon. A hegység 1000 m feletti legmagasabb pontjai a történelmi Sáros megyében emelkednek. Az 1950-ben három vármegyéből egyesített Zemplénhez eredetileg csak a Hegyalja, a hozzá csatlakozó Erdőbénye és Makkoshotyka tartozott. A zempléni megyeszékhely, Sátoraljaújhely felett fekvő *Hegyköz* teljesen abaúji terület volt, valamint a hegység belsejében fekvő falvak és alatta Erdőhorváti is (Fényes, 1851). Csak az 1881. évi megyerendezéskor került át Abaújából Zemplénhez néhány falu, köztük Széphalom. A sátoraljaújhelyi Kazinczy Múzeum egyik felirata szerint Kazinczy a birtokát jelentő Széphalom (korábban Bányácska) felé mutató táblára az Abaúj-megyé nevet is ráíratta. Vannak, akik a hegység felső részét Észak-Zemplénnek írják. Van Észak-Zemplén is, de nem itt, hanem a Homonna–Vihorlát-hegység vonal és a kárpáti vízválasztó között. A helybeliek véleményét mutatja, hogy amikor az Országos Kék Túrát teljesítettük, mogyoróskai szállásadónk, N. Szűcs János, aki a falu bírója is volt, önérzetesen mondta, hogy a turisták szerint az ő hegyeik a legszebbek, de fájdalmasan kérdezte, hogy miért mondják zempléniinek, amikor nem Zemplénben vannak. Egy, a Nők Lapjában megjelent zempléni riportra reagálva pedig több abaúji faluból tiltakoztak a „lezemplénizés” ellen. A riport írója, Fenákel Judit, a lap 1986. évi 35. számában mentegetőzik, hogy ő nem Zemplénről, hanem Zempléni-hegységről írt, de az utóbbiakból fokozatosan „a Zemplén” lett. A fiatalabb abaújiak feltételezhetően már nem tiltakoznak a „zemplénizés” ellen. A többség szerint mindegy, hogy valaminek mi a neve, de saját nevük eltávolítását nem szeretik. Ahogy elfogadják, hogy a Nagy-Alföld keleti szélé Trianon miatt Erdély lett, úgy elfogadják új tájneveket is. A régiek mellett állók kihalnak, ahogy azok is, akiknek még életelemük volt a népdalok éneklése, a régi szokások megtartása.

A Völgyesség és Zselic közötti táj felosztása ellen már az illetékes bizottságnál tiltakoztak a mecseki, baranyai *Hegyhát* székhelyéről, Sásdról is. Ennek a neve 1945 után tűnt el a térképekről, a földrajzi irodalomból, pedig nevét az egy negyed évezreden (1696–1948) át érvényes „Hegyháti járás” is megerősítette. Tájnevét az 1930-as évek közepén évszám nélkül megjelent ÁTI Kísatlasz eltüntette azzal, hogy a Hegyhátat átvitte Tolnába, a Völgyeséget pedig kiterjesztette a Hegyhát keleti felére, de a Zselicet még eredeti helyén, Somogyban hagyta. A Zselicet még a járásnév érvényességekor, 1947-ben Bulla Béla átvitte a Hegyhát nyugati felére is. Keleti fele az ÁTI Kísatlaszhoz hasonlóan Bullánál a *Völgyesség* lett. Korábban, a XIX. század közepén és végén megjelent *Baranyát* (Haás 1845, Várady 1896) és *Somogyot* (Csorba 1857, Széchenyi 1892) ismertető munkák egyikében sincs arról szó, hogy a *Hegyhát* bármi is Baranyához tartozna. Az 1980-ban Sásdról beadott kérelem hatására az illetékes bizottság először csak eredeti területének negyedére, a Komló–Dombóvár és a Dombóvár–Kárász vasútvonalak, illetve a mellettük folyó patakok közötti részre járult hozzá az eredeti tájnév használatához, Baranyai-Hegyhát néven. 1987-ben hivatalos iratot kaptak arról, hogy ezt északra és kissé dél-nyugatra kiterjesztették, de Magyarország Nemzeti Atlasza a tájhatárokat pontosan közlő 86–87. oldalán az említett vasútvonalak, illetve patakok közötti területen mutatja. Ezen a szűk területen ábrázolja az 1999-ben kiadott Magyarország Atlasza is. A Hegyhát valójában nem patakok által határolt terület, hanem a Mecseknek a Kapos felé lejtő háta, a Baranya-patak és a Bikali-víz medencejellegű vízgyűjtő területe. Medence jellegű a szomszédos Völgyesség, 1950-ig *Völgyességi járás* is. Cholnoky (1936) mutatott rá arra, hogy a medencék fontosabbak a

hegységeknél, dombságoknál, mert bennük alakultak ki társadalmi egységek. A Hegyháti járás név, a sokáig hivatalos latin nyelvhasználat idején – processus Transmontanus (Hegyentúli járás) – feltehetően 1696-tól volt érvényben, amikor területét nádori rendelet Tolnától Baranyához csatolta (Papanek 1783) és 1948-ig létezett, amikor sok törpefaluja miatt Komlói és Sásdi járásra osztották. A jelző nélküli Hegyhát Kogutowicz Károlynál (1936) és Kádár Lászlónál (1941) is Baranyában van. Kósa László és Filep Antal (1975) etnográfiai tájbeosztásában is ez a Hegyhát. Azt, hogy a tájnév ma is él, mutatja, hogy Sásd székhellyel működik a Hegyhát Térségi Fejlesztési Tanács, amelynek hatáskörébe a térképeken Zselichez tartozó falvak is beletartoznak. Tolnában a régi helybéliek eleinte tiltakoztak a Hegyhát név ellen (Gábel 1973), de a térképekről megszokták, és szívesen veszik, hogy egy tulajdonképpen tájnév nélküli területünknek van külön neve. Kogutowicz (1936) a mai Tolnai-Hegyhát egész területét a Völgységhez sorolta, feltehetően azért, hogy minden település tájnévvel rendelkezzen a Völgyseggel. Ebben Kósa-Filep (1975) is követte. De északi része nem tartozott a Völgyseggel. A Tolnában fekvő Hegyhát a földrajzi irodalomban először 1942-ben jelent meg Princz Gyula munkájában Gyönki-Hegyhát néven, utána felsorolja a Völgyseget, Hegyhátat és Zselicet a Kapos mentén felfelé. Előbbi, az 1936-ban megjelent munkájában itt csak Baranyában fekvő Hegyhátról tudott.

Baranya egy másik tájnévű vidéke az *Ormányság*, amelynek kötelező Ormányság nevét mi, régi baranyaiak tudálékosságnak tartottuk. Ormányságnak írta az 1896-ban megjelent Baranya ismertetője (Várady 1896) és Kiss Géza kákicsi lelkész is a táj folklóráját tárgyaló munkájában (1937), amit barátja, Kodolányi János (1963) erősen kifogásolt azzal, hogy az *ormány*, tehát az abból eredő tájnév is „a nyelvújítás erőszakolt csinálmánya”. Etnográfianak nemrég elhunyt nagy öregje, Gunda Béla is Ormányságnak írta 1943-ban megjelent munkájában. Az Ormányság mellett jobbra azok álltak, akik a tájnevet az ótörök *erdő-ormán* szóból származtatták, és közülük néhányan a magyarság vagy az ormányságiak türk eredetét vallották. A név azonban a *Vrman*ból is származhat. Középkori okiratokban ugyanis az Orman mellett a *Vrman*, *Vrmanuk*, *inter Dravam et Vrman* (a Dráva és Vrman – Fekete-víz – között) is előfordul. És ahogy a magyarban a szláv vlah, vlaszból oláh, olasz; a paganból pogány, Posonból Pozsony lett, úgy lett a Vrmanból Ormán, Ormány, Ormányság. Az *y* nélküli szót többen elegánsabbnak tartják, talán ezért lett a Hany, Hanyságból (Kádár 1941) Hanság. Különben Vrman- és hasonló Wruhman-patak másutt is volt a Dunántúlon (Ortvay 1882), Jugoszláviában pedig van Albániából átfolyó Vrmosa-patak.

Az Ormányság mellett áll Cholnoky Jenő (1936) a tekintélyes földrajzprofesszor, és geográfusaink öt követték. A budapesti egyetem Néprajzi Tanszékének részben turkológus etnográfia professzora azt tanította, hogy a magyar református egyház szervezetét Lampe szerkesztésében ismertető könyvben Debreceni Ember Pál Ormányságnak írta és ebben követték tanítványai is. Ennek mind 1728-ban Utrechtben, mind 1741-ben Groningenben megjelent kiadásában Ormányság van írva, és ennek olvasta a közelmúltban elhunyt Györffy György (1963) is, tehát nem származhatott a 100 évvel későbbi nyelvújítás erőszakolt csinálmányából. A régebbi helybéliek véleményét mutatják egy idősebb korában sokat olvasott ormánysági, marócsai asszonynak, Sáfrány Józsefnének szinte elkeseredetten mondott szavai: „Miért csúfolják Ormányságnak, amikor Ormányság a neve?”

Az ország délnyugati sarkában fekszik a *Hetés*, amelynek térképi helye vitatott. Gönczi Ferenc (1914) ismertette a Göcsejgel együtt, és hogy szomszédossá tegye őket, mindkettőt erősen kiterjesztette, Kogutowicz pedig tovább terjesztette a Hetést, hogy az Őrséggel is szomszédossá tegye. Így Zalából és Vasból a Hetésbe sorolt három-három testületileg kismemesi, református, Őrségi jellegű falut, köztük a zalai Szentgyörgyvölgyet, amelynek régi neve Őrszentgyörgyvölgy (Holub 1929) volt és felette a Szentgyörgyvölgyi-patak mentén azt a három vasi falut, amelyeket együtt Dömötör Sándor (1961) *Belső-Őrség*nek nevezett. Az újabb természetföldrajzi tájbeosztások a térképeken is tovább terjesztik a Hetést az Őrségbe a Kerka-vidékre, Bajánsenye tájára, noha Szentgyörgyvölgy-Bajánsenye dombvidéke domborzatilag különbözik a tágabb értelemben vett Hetés síkságától. Gönczi az általa felsorolt 17 falun belül megkülönböztette az „igazi Hetést”, amely a Kebele-patak és az országhatár közti terület és a határon kívüli Göntérháza. Ilyen kis területnek mutatja az ÁTI Kisatlasz is, de helyétől kissé északabbra. A helybéliek egyöntetű véleménye szerint is ez a Hetés, amely eredetileg hét faluból állt. Nem annyira berekfas ligetekkel (égeresekkel) és árkokkal tagolt sík tájakat tartják Hetésnek, hanem magukat a hetesieket, ami azt mutatja, hogy az igazi Hetés hét faluból állt.

A lecsapolás előtt a Kebele menti mocsarak keletről elzárták őket, ezért viszonylag elmaradottak voltak, és a legtovább jártak bocskorban, amiért hetesi bocskorosoknak csúfolták őket (Takács 1981).

Egy másik, közismert hegyhátunk a *Vasi*, amelyet térképeink újabban a Vend-vidék határainkon belüli területére és az Őrség egy részére helyezve mutatnak. Pécsi Márton és Sáralfalvi Béla Magyarország földrajzához (1960) mellékelte térképén és Bulla Bélánál (1962) is még a helyén van a Vasi-hegyhát, de Pécsi Márton és Somogyi Sándor egész országot ismertető tájbesorolásában (1967) már „új” helyen van, az eredetit pedig Felső-Kemeneshátnak nevezik. Ezt elfogadta az illetékes bizottság, és kötelezővé lett. Ezután már nemcsak a térképek jelölik így, hanem Kozma Gábor Vasmezei barangolások című útkönyve (1988) is engedelmesen Kemeneshátnak írja, csak lábjegyzetben közli, hogy a megyében elterjedt neve Vasi-hegyhát. A Vasi-Hegyhát Területfejlesztési Önkormányzati Társulás székhelyét pedig a „Kemeneshát gyöngyének” írja, és közli, hogy ott minden nyáron megrendezik a „Hegyháti Napokat”. A Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 295. sz. Vasvár–Hegyháti Túrák füzetének (1988) írója, Barbalics Imre viszont Fényes Elek 1836-ban megjelent munkájára is hivatkozva „Vasvárt és környékét hegyhátinak és nem kemeneshátinak határozza meg”.

Amíg a baranyai Hegyhátat csak 1948-ig igazolta a Hegyháti járás neve, addig a Vasit ma is öt Hegyhát kezdetű falunév (Hegyhátsál stb.) erősíti meg. Kérdés, hogy ilyen nyilvánvaló esetben is célszerű-e ragaszkodni az 1967-ben elkövetett tévedéshez, és több más tévedéshez, kötelezővé téve azokat az iskolákban is.

Gábrriel András

Irodalom: Barbalics Imre: Vasvár–Hegyháti túrák. Tájak-Korok-Múzeumok kiskönyvtára 295. füzet, 1988. – Bulla Béla–Mendöl Tibor: A Kárpát-medence földrajza. Bp., 1947. – Bulla Béla: Magyarország természeti földrajza. Bp., 1962. – Cholnoky Jenő: Magyarország földrajza. Bp., 1936. – Csorba József: Somogy vármegye ismertetése. Pest, 1857. – Dömötör Sándor: Őrség. Bp., 1961. – Fenákel Judit: Abauj nem Zemplén. Nők Lapja, 1986. 35. sz. 2. old. – Fényes Elek: Magyarország geographiai szótára. Pest, 1851. – Gábrriel András: A baranyai Hegyhát. Földrajzi Értesítő, 1973. 2. sz. 321–325. old. – Gábrriel András: Hagyományos tájneveinkről és a tájbeosztásokról. Földrajzi Értesítő, 1982. 1. sz. 131–139. old. – Gábrriel András: Hagyományos helyneveink védelmében. Honismeret, 1988. 5. sz. 78–79. old. – Gábrriel András: Hagyományos tájnevek, földrajzi nevek. Földrajzi Értesítő, 1991. 1–2. sz. 161–164. old. – Gönczi Ferenc: Göcsej és Hetés. Kaposvár, 1914. – Györffy György: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. Bp., 1963. – Haas Mihály: Baranya földirati, statisztikai és történeti tekintetben. Pécs, 1845. – Holub József: Zala megye története a középkorban. Pécs, 1929. – Hunfalvy János: A magyar birodalom földrajza. Bp., 1888. – Kádár László: A magyar nép tájszemlélete és Magyarország tájnevei. Bp., 1941. – Kiss Géza: Az Ormánság. Bp., 1937. – Kogutowicz Károly: Dunántúl és Kisalföld írásban és képen. 2. kiadás Szeged, 1936. – Kozma Gábor: Vas megyei barangolások. Szombathely, 1989. – Kósa László–Filep Antal: A magyar nép táji-történeti tagolódása. Bp., 1975. – Láng Sándor: Geomorfológiai és hidrológiai tanulmányok Gömörben. Hidrológiai Közlöny, 1949. 141–148., 283–289. old. – Láng Sándor: Természeti földrajzi tanulmányok az Észak-Magyarországi Középhegységben. Földrajzi Közlöny, 1953. 21–64. old. – Ortvay Tivadar: Magyarország régi vízrajza. Bp., 1882. – Paládi Kovács Attila: A Barkóság és népe. Miskolc, 1982. – Papanek Georgius: Geographica descriptio comitatus Baranyensis. Quinque-Ecclesiis (Pécs), 1783. – Pécsi Márton–Somogyi Sándor: Magyarország természeti földrajzi tájai és geomorfológiai körzetei. Földrajzi Közlemények, 1967. 285–304. old. – Pinczés Zoltán: A Tokaji-hegység kialakulása és geomorfológiai értékei. Földrajzi Közlöny, 1998. 1–2. sz. 1–10. old. – Princz Gyula: Magyar földrajz I. rész: Magyarország tájrajza. Bp., 1936. – Princz Gyula: Magyarország földrajza. Bp., 1942. – Somogyi Sándor: Az Észak-Magyarországi Középhegység helyzete és tájöldrajzi felosztása. Földrajzi Értesítő, 1998. 3. sz. 305–315. old. – Széchenyi Imre: Somogy megye, Bp., 1892. – Takács Tiinde: Néprajzi tájegyységek találkozásában. In: A Kerka völgye. Zalaegerszeg, 1981. 55–63. old. – Várady Ferenc (szerk.): Baranya múltja és jelene. Pécs, 1896.

Bácbstopolya